

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

YENİ TÜRKİYE: TÜRKİYE CUMHURİYETİ

2

Cumhuriyetin 100. Yilina Armağandır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ-II

Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti

KİTAP EDITÖR KURULU

Neşe Özden ♦ Mehmet Temel ♦ Yasemin Doğaner ♦ Zehra Aslan
Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Ömer Osman Umar ♦ Abdullah İlgazi
Halil Bal ♦ Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan ♦ Nurten Çetin
Hatice Güzel Mumyakmaz

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 548

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II
Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti

Editörler

Neşe Özden ♦ Mehmet Temel ♦ Yasemin Doğaner ♦ Zehra Aslan
Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Ömer Osman Umar ♦ Abdullah İlgazi ♦ Halil Bal
Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan ♦ Nurten Çetin ♦ Hatice Güzel Mumyalmaz

İnceleyiciler

Ali Satan ♦ Mehmet Temel

Proje Yayın Koordinatörü

Selcan Koçaslan ♦ Aynur Yavuz Akengin

1. Baskı: Ankara 2023
Takım ISBN 978-975-17-5694-7
ISBN 978-975-17-5696-1

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Selen Kuyucu

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ (1950-1960)*

4.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimlerde Demokrat Parti (DP) geçerli oyların %53,59'unu alarak tek başına iktidara geldi. Bu oran 8.051.650²⁴⁸ geçerli oyun 4.241.393'üne tekabül ediyordu.²⁴⁹ Dönemin liste usulü çoğunluk seçim sistemi sayesinde DP mecliste avantajlı bir konum elde ederek, 408 milletvekili kazandı. Buna karşılık Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %39,98 oy yüzdesiyle 3.165.096 oy almasına rağmen mecliste yalnızca 69 sandalye kazanabildi. Böylece 27 Mayıs 1960 darbesine kadar sürecek olan tek başına DP iktidarı dönemi başladı.1950 genel seçimleriyle başbakanlık görevine gelen Adnan Menderes, iktidara geldiğinde evvela CHP'nin devletin ekonomiye müdahale ettiği devletçi politikalarını eleştirdi. Nitekim DP, iktidarının başında ithalat kısıtlamalarını kaldırdı, kredi faizlerini düşürdü. Ekonomik kalkınmanın özel sektör eliyle sağlanmasını hedefledi.²⁵⁰ Ne var ki Menderes'in bütçeleri 1950'li yıllarda büyük açıklar verdi ve bu süreçte sürekli olarak ABD'nin finansal yardımına ihtiyaç duyuldu. 1950-1954 arasında liberal ekonomi politikaları uygulayan Menderes hükûmeti, 1954'ten sonra gelişen koşullar nedeniyle başta eleştirdiği devletçi politikalara döndü.1954 yılından sonra bazı kalemlerde kıtlık ve buna bağlı stokçuluk, karaborsacılık baş gösterdiğinde II. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan Millî Korunma Kanunu'nu 25 Haziran 1956'da tekrar yasal bir düzenlemeyle uygulamaya soktu.²⁵¹ 1950'li yıllar boyunca Menderes hükûmetleri ancak şartların imkân verdiği ölçüde

* Doç. Dr. Efe Sıvış, Fenerbahçe Üniversitesi, Öğretim Üyesi, efe.sivis@fbu.edu.tr.

248 1950 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

249 Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

250 Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 67, N 2, 2012, s. 159.

251 Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti Dönemi Millî Korunma Kanunu (1955-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 23, S 67-68-69, 2007, s. 245.

serbest piyasa ekonomisi yanlısı politikalar geliştirebildi.²⁵²

Başbakan Menderes hızlı kalkınma adına Amerikan yardımlarını önemsediydi. Fakat zaman içinde ABD'den beklediği ölçüde bir ekonomik yardım göremedi. Öyle ki bu durum 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde Menderes'in Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesine yol açtı. Dış politikadaki başlıca hedefinin Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile Türkiye'ye destek olan ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi olduğunu belirtti. ABD, DP'nin iktidara gelmesinden memnun görünüyordu. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı James E. Webb'in, Başkan Harry S. Truman'ın dikkatine sunduğu raporda DP'nin CHP'ye karşı zaferi Türkiye'deki demokratik gelişmenin zirvesi olarak yorumlandı. İsmet İnönü'nün seçimleri kaybetmesine rağmen çok partili hayata geçiş kararı almasından ötürü ciddi bir prestij kazandığını da ekledi.²⁵³ Amerikalı diplomatlar, 1946'da Cumhurbaşkanı İnönü'nün o dönemde herhangi bir baskı altında kalmadan demokrasi adına önemli bir adım attığını ve Türkiye'yi çok partili hayata geçirdiğini söylemişlerdi.²⁵⁴

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren takip ettiği aktif tarafsızlık siyaseti,²⁵⁵ Menderes hükümetleri ile aktif Amerikancılık çizgisine geldi. Amerikan arşiv belgelerinde Menderes'in Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'a yazdığı 11 Ağustos 1958 tarihli mektupta "Türkiye'nin ABD'nin daha güçlü ve yakın bir dostu hâline geldiğini ve bu dostluk ilişkisi için ellerinden geleni yaptıklarını" ifade ettiği görülüyor.²⁵⁶

4.2. Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Süreci

Türkiye 25 Temmuz 1950'de Kore'ye asker gönderme çağrısına uyan ikinci devlet oldu.²⁵⁷ Fakat bu konu TBMM'nin gündemine dahi gelmedi. Muhalefetin konudan ancak karar alındıktan sonra haberi oldu fakat buna rağmen kararı destekledi. Kore'de komünist yönetimle idare edilen Kuzey bölgesi, 25 Haziran 1950'de kapitalizm etkisindeki Güney'i işgal etti. Bu gelişmeyle ABD ile Sovyetler Birliği karşı karşıya geldi. Bu süreçte Sovyetler Birliği'nin 1945'de Türkiye'ye yönelik talepleri Menderes hükümeti tarafından tekrar hatırlandı. Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Tür-

252 Şarık Tara, *Şarık Tara Anlatıyor*, Doğan Kitabevi, İstanbul 2015, s. 59.

253 Recep Murat Geçikli, *Menderes Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri*, İleri Yay., İstanbul 2016, s. 49-51.

254 Efe Sıvış, *Türk Demokrasininin Sıfır Noktası: ABD Dışişleri Belgeleri Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019, s. 382-383.

255 Konuya ilişkin kapsamlı bir çalışma için bk. Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Türk Tarih Vakfı, İstanbul 2013.

256 NARA, 782.13/8-2058

257 İsmail Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri", *History Studies*, C 11, S 2, 2019, s. 607.

kiye'nin Kore'nin güneyine yönelik saldırıya sessiz kalması hâlinde ileride kendisine yönelik olası bir Sovyet saldırısında bir destek bulamayacağını savundu.²⁵⁸ Keza Başbakan Menderes, Kore'ye Türk askerinin gönderilmesinin Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde "köprü" olabileceğini ifade etti.²⁵⁹ O dönem Türkiye'yi ziyaret eden Amerikalı Senatör McCain 25 Temmuz 1950'de Türkiye'den yaptığı açıklamada Türkiye'nin Kore Savaşı'na fiilen yapacağı yardımın NATO'ya girmesini sağlayacağını ifade etti.²⁶⁰ Türkiye Kore'ye 5 bin kişilik bir tugay göndermesinden iki hafta sonra ise NATO'ya ikinci kez başvuruda bulundu. İlk başvuru genel seçimlerden 3 gün önce, 11 Mayıs 1950'de CHP hükûmeti tarafından yapılmış ve reddedilmişti. Türkiye'nin ikinci başvurusu da 13 Eylül 1950'de New York'taki NATO Dışişleri Bakanları toplantısında reddedildi. Ne var ki Türkiye'nin Kore'de 718 şehit vermesinin ardından ABD 15 Mayıs 1951'de Türkiye'nin Yunanistan ile NATO'ya davet edilmesini önerdi ve İngiltere'yi bu konuda ikna etti. ABD'nin önerisinin Türkiye'nin Kore'deki askerî gayretinden kaynaklandığına dair bir bulgu görünmüyor. Fakat Türkiye'nin NATO üyeliğine yönelik fayda göstereceğini umarak Kore'ye asker gönderdiği ortadadır. Türkiye Kore'de yalnızca cephede şehit vermedi. Konuya ilişkin bir arşiv belgesi, Kore Tugayı'nda görevli er İbrahim Toy'un 21 Haziran 1953'te zabita görevini sürdürürken ABD Birinci Donanma Birliğinden Albay Clayton Maynard tarafından öldürüldüğünü gösteriyor. Toy'un niçin öldürüldüğü bilgisi belgede yer almıyor. Fakat Türk hükûmetinin Sosyal Sigortalar Kurumunun Toy'un ailesine şehit ailesi maaşı bağlayabilmesi için ABD Denizcilik Bakanlığı'ndan ölüm olayına ilişkin resmî bir yazı istediği görülüyor. Bu durum, Türkiye'nin Kore'de ABD ve Batı bloku için yaptığı fedakârlığı göstermesi açısından önemlidir.²⁶¹ Washington o dönemde Türkiye'nin zaman zaman içinde tarafsız bir pozisyona kayabileceğinden şüphelendi. Diğer yandan NATO'nun ihtiyaç duyduğu 96 ayrı 10 bin kişilik tümen, Batı Avrupa devletleri tarafından sağlanamıyordu. Sağlanabilen tümen sayısı 20 idi. Türkiye ise NATO'ya kendi başına 18 tümen tahsis edebileceğini vadetti. Bu askerler Türk sınırları içinde bulunacaktı. Sovyetler Birliği bu askerlere karşı teyakkuza olmak zorunda kalacak ve askerî yoğunluğunun bir bölümünü Türkiye ile olan sınırına kaydırmak zorunda kalacaktı.²⁶² NATO'nun kuruluş sürecinde Türkiye'nin örgüte üye

258 Füsün Türkmen, **Kırılğan İttifaktan Model Ortaklığa Türkiye-ABD İlişkileri**, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 75.

259 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971**, C 2, Pera Yay., İstanbul 1997, s. 1536.

260 **Akşam**, 26 Temmuz 1950, s. 1'den akt. Von Zur Mühlen, Tekindor Sevinç, "Korean War in the Turkish Press", **Turkish Studies**, 2012, C 13, S 3, s. 527.

261 **NARA**, 782/3511/1-1155.

262 George S. Harris, **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971**, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington D.C. 1972, s. 42-50.

olmasına alternatif bir başka plan geliştirildi. İtalya'nın 1949'da NATO'ya kurucu üye olarak alınması, diğer Akdeniz ülkeleri olan Yunanistan ve Türkiye üzerinde Batı'ya yönelik bir antipatinin gelişmesine neden olabilirdi. Bu çökince İngiltere tarafından dillendirildi. İngiltere bu nedenle İtalya, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO haricinde oluşturulacak bir Akdeniz Paketi'ne üye yapılmasını önerse de proje akim kaldı.²⁶³ Türkiye'nin talebi ise NATO üyeliğiydi. Bu süreçte Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, bir resepsiyonda ABD Ankara Büyükelçiliği 1. Kâtibi B. E. Kuniholm'a Türkiye'nin NATO üyeliğine ilişkin önemli sözler söyledi. Köprülü, 31 Mayıs 1950 tarihinde Ankara'da gerçekleşen resepsiyonda, Akdeniz Paketi'nin ortak güvenlikten ziyade herkesin kendi çıkarını düşündüğü bir yapıda olacağını savundu. Benzer şekilde Arap dünyasıyla kurulacak bir örgüte de hevesli olmadıklarını söyledi. Bu süreçte Türkiye'nin üyeliğine karşı olan NATO üye ülkeleri; Norveç, Danimarka, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'nın örgüte hiçbir şey veremeyeceklerini fakat Türkiye'nin çok şey verebileceğini savundu.²⁶⁴ NATO'ya başlangıçta Türkiye'nin alınmayıp İtalya'nın alınması ise dikkat çekiciydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir John Shuckburgh, konuya ilişkin Amerikan arşiv belgelerine yansıyan bir açıklamasında İtalya'nın yeni hükümet biçimi, gelenekleri ve halkının Hristiyan dinine mensup olması nedeniyle Avrupa toplumundan biri olarak kabul edildiğini belirtti. Esas ağırlığın ise antik Yunan ve Roma kültürüne ve dinî konulara ilişkin olduğunu ifade etti. İngiliz bakanın bu açıklaması aslında Türkiye'nin üyeliğe niçin kabul edilmeyip de İtalya'nın kabul edildiğini açıklıyor. General Mehmet Nuri Yamut'un, General Yusuf Egeleli'nin ve Amiral Aziz Ulusan'ın Shuckburgh'un bu çıkışına çok sinirlendikleri ve Amerikalılarla 15 Haziran tarihinde yaptıkları temaslarda Shuckburgh hakkında "görülmemiş düzeyde hasmane tutum" takındıkları arşiv belgelerinde yer alıyor.²⁶⁵

Amerikan arşivlerinde Türkiye'nin ABD'yi kendisini NATO'ya dahil etmesine yönelik ikna sürecinde Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'in Amerikan Dışişleri yetkilileri George C. McGhee ve C. Robert Moore ile ilginç bir görüşme yaptığı görülüyor. Washington'da gerçekleşen görüşmenin 4 Haziran 1951 tarihli tutanağına göre Erkin, Washington'a gelmeden önce Ankara'da Cumhurbaşkanı Bayar tarafından kabul edildi. Bayar bu görüşmede Erkin'e Sovyet yanlısı gazeteci olarak bilinen Zekeriya Sertel'den aldığı bir mektubu gösterdi. Zekeriya Sertel'in mektupta Bayar'a Türkiye'nin tarafsız bir pozisyon alması yönünde tavsiyeler verdiği görül-

263 Nicholas Henderson, *The Birth of NATO*, Weidenfeld, London 1982, s. 56; Lerna Yanık, "Atlantik Paketi'nden NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", *Uluslararası İlişkiler*, C 9, S 34, Yaz 2012, s. 40.

264 NARA, 782.00/6-151.

265 NARA, 782.00/6-2151.

yor. Bayar Erkin'e bu mektuptan yola çıkarak endişeli olduğunu, ABD'nin ve diğer ülkelerin Türkiye'ye yönelik desteğine yönelik şüpheler giderilmezse Sertel'lerin yaptığı türden propagandaların Türk kamuoyunda yaygınlık kazanabileceğini söyledi. Erkin, Amerikalı yetkililerle yaptığı konuşmasında resmi hükümet çevrelerinin bu tür propagandalardan etkilenmeyeceğini fakat Türk halkının daha az eğitilmiş unsurlarının etkilenebileceğini belirtti. Mcghee ise Erkin'e yanıt olarak konuya ilişkin umutlu olduğunu ve konunun NATO Bakanlar Konseyi'nde görüşüldüğünü söyledi.²⁶⁶ Bayar'ın uyarısının da Amerikan tarafında etkili olması güçlü bir ihtimal olarak ortadadır.

Türkiye'nin tüm bu gayretleri sonuç verdi ve NATO'nun 16-20 Eylül 1951 tarihlerinde Kanada'nın başkenti Ottawa'da gerçekleşen toplantısında aldığı kararla Türkiye ve Yunanistan üyeliğe davet edildi. Türkiye NATO üyeliğine davet edildi. ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, Washington'a çektiği 8 Ekim 1951 tarihli telgrafında Türkiye'nin Yunanistan ile 22 Eylül'de üyeliğe davet edilmesi ile Türklerin iki farklı hissiyat içine girdiği yorumunu yaptı. Bunlardan ilki Türkiye'nin savunmasının garanti altına alınmasına ve Amerikan askerî yardımlarının süreceğine yönelik rahatlamalarıydı. İkinci hissiyatları ise Türkiye'nin Avrupalı ve Batılı hayata yönelik entegrasyonunu derinleştireceğiydi. Amerikalılara göre Başbakan Menderes'in umudu ve arzusu NATO'ya katılımın Türkiye'nin Avrupa ve Batı ile sosyal, kültürel, siyasi ve askerî olarak daha yakın bağlar kurmasını sağlamasıydı.²⁶⁷

4.3. Askerî İlişkiler

Menderes Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinin belkemiğini güvenlik kavramı oluşturdu. Türkiye ile ABD arasında imzalanmış savunma anlaşmalarının temeli, CHP iktidarında imzalanmış olan 12 Temmuz 1947 tarihli "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma" metniydi. Bu antlaşma NATO'nun kurucu antlaşmasının 3. maddesine dayanmaktadır.²⁶⁸ NATO'ya üye devletlerin imzaladıkları 19 Haziran 1951 tarihli "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme" ise ikili askerî antlaşmaların zeminini oluşturan bir metindir. NATO'nun kurucu anlaşması olan 4 Nisan 1949 tarihli Kuzey Atlantik Antlaşması, Örgüt'e üye ülkelerin güvenliklerini kolektif savunma mekanizması tesisi üzerine temin etmesini öngörüyordu. 19 Haziran 1951 tarihli anlaşma ise NATO üyesi ülkelerin arasında iş birliğinin tesis edilmesini hedefledi. Böylece üye ülkeler

266 NARA, 782.5/6-451.

267 NARA, 782.00/9-2651.

268 "Bu Antlaşma'nın amaçlarına daha etkin biçimde ulaşabilmek için Taraflar, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz-yardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini koruyacaklar ve geliştireceklerdir." NATO, Kuzey Atlantik Antlaşması, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selected-Locale=tr, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

birbirlerinin sınırları içinde tesisler kurma, asker ya da sivil memurlar görevlendirme ve bu personele görev sürelerince kendi yasalarını uygulama gibi imtiyazlar elde edebildiler. Türkiye ile ABD arasında 1950'li yıllardan itibaren yukarıdaki üç antlaşmaya (12 Temmuz 1947, 4 Nisan 1949 ve 19 Haziran 1951 tarihli antlaşmalar) dayalı muhtelif antlaşmalar imzalandı. İmzalanan anlaşmaların sayısı net olarak bilinmemektedir. 1970 yılında dönemin başbakanı Süleyman Demirel antlaşma sayısını 91 olarak telafuz etti.²⁶⁹ Bu anlaşmalarla Türkiye ABD'nin bir ileri karakolu haline geldi. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1954'te ABD'ye yaptığı ziyarette Türkiye'nin Amerikan yardımları sayesinde ABD'nin bir nevi ileri karakolunun da ötesinde onun Sovyetlere karşı bir cephesi hâline geldiğini ifade etti. Diğer yandan Bayar, "Biz Türkler, siz Amerikalıların hayat tarzınızın ve dünya telakkinizin hayranıyız" ifadeleriyle Amerika'ya yönelik Türk resmî görüşünü açıkladı.²⁷⁰ Dolayısıyla Türkiye açısından ABD'den askerî yardım ve güvenlik alanında maddi yardımlar alınırken manevi olarak da bir tatmin söz konusuydu.

Bu dönemde ABD'nin Türkiye'deki askerî mevcudiyeti özellikle muhalif çevrelerde sıklıkla tartışma konusu oldu. Türkiye, 25 Ağustos 1952'de NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ni imzaladı. ABD, böylece Türkiye sınırları içinde askeri üs ve tesisler oluşturmanın hukuksal altyapısını resmen temin etti. Fakat Sözleşme'ye göre Türkiye'deki Amerikan personeli, suç işlemeleri hâlinde Türk makamlarınca yargılanamayacaktı. Bunun tam tersi ABD'de görev yapan Türkler için de geçerliydi. 23 Haziran 1954'te ise ABD'nin Türkiye'deki üslerine yönelik harcamalarına vergi muafiyeti öngören bir başka anlaşma imzalandı. Bu kapsamda Türkiye'deki ilk NATO tesisi 14 Ekim 1953 tarihinde İzmir'in Çiğli ilçesinde kuruldu. Havacı üssü olarak konumlandırılan tesiste Amerikan, Yunan ve Türk havacıları görev yapmaya başladı. Ne var ki ABD henüz İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de üs kurma girişimlerine başlamıştı. 1943 yılından o tarihe kadar Adana'da gizli olarak faaliyet gösteren bir haberleşme istasyonu bulunuyordu. 1951 yılının Mayıs ayında ise yine Adana'nın İncirlik beldesinde bir havaalanı inşaatı başladı. Bu inşaatlar Metcalfe, Hamileton ve Grove isimli Amerikan şirketleri tarafından yürütüldü.²⁷¹ 1952 yılında 15 milyon dolar maliyetle bitirilen bu üs 15 Şubat 1955'te kullanıma açıldı. Üssün dayandığı anlaşma 23 Haziran 1954 tarihli bir diğer anlaşma olan Askerî Tesisler Antlaşması'dır. İncirlik Üssü'nde hem Türkler hem Amerikalılar görev yaptı. Türkiye'nin 10. Tanker Üs Komutanlığı, ABD'nin ise 39. Kanat Hava Üssü Komutanlığı İncirlik'te konuşlandı. İncirlik, Sovyetler Birliği ile mücadelede ABD'nin ağır ve orta

269 Türkmen, *age.*, s. 79.

270 Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, Alfa, İstanbul 2018, s. 101-102.

271 Austin Amy Holmes, **Social Unrest and American Military Bases in Turkey and Germany since 1945**, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 48.

bombardıman uçakları için ileri bir üs olarak konumlandırıldı. Fakat 1950’li yıllar içinde ABD’nin Orta Doğu’daki krizlere müdahalesinde de kullanıldı. NATO çerçevesindeki antlaşmalar uyarınca Libya’daki Orta Doğu Stratejik Hava Komutanlığı 1954’ten itibaren kademeli olarak İncirlik üssüne kaydırıldı. Libya’da konuşlu ABD Avrupa Hava Kuvvetlerinden 3 subay, 17 havacı asker ve 6 haberleşme uzmanı 1954’te incelemelerde bulunmak için İncirlik’e geldi. 20 Şubat 1955’te ise ABD’nin Libya’daki Wheelus Hava Üssü’nde konuşlu kargo filosu niteliğindeki 7216. Hava Filosunun tamamı İncirlik’e kaydırıldı. Bu tarihten sonra üs resmî olarak Adana Hava Üssü ismini aldı. 1954 yılı sonunda İncirlik’te 199 askerî personel görev yapıyordu. Bu sayı bir yıl içinde 361’e yükseldi.²⁷²

Menderes Dönemi’nde TBMM yoluyla kabul edilen sözleşmelerin yanında farklı uygulamalar da oldu. 1956 tarihli “Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme” bunlardan biridir. Bu sözleşmenin 7. maddesinin 3A(ii) Bendi ile 8. maddesinin Tatbik ve Tadiline Dair Kanun, Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay eliyle imzalandı ve aynı gün yürürlüğe girdi. Bu yöntemin izlenmesinin sebebi antlaşmaların gizli niteliğiydi. Bu antlaşmaların gizli niteliği muhalif çevrelerde tepki uyandırdı ve Türkiye’deki Amerikan karşıtlığını önemli ölçüde körükledi. Daha önce belirtilen 23 Haziran 1954 tarihli “Askerî Kolaylıklar Anlaşması” bu gizli antlaşmaların en çok tepkiye sebep olanıydı. Bu anlaşma daha önce onaylanan bir antlaşmanın uygulamasına dair olduğu argümanı ile TBMM’nin onayına sunulmadı. Hâlbuki bu antlaşma ABD’nin Türkiye’de üs ve tesis kurma hakkı elde etmesine ilişkin temel belgedir. Tepki çeken bu antlaşma gizli 13 antlaşma ve 50’nin üzerinde protokolün de zemini oldu.²⁷³ Bu antlaşmanın gizli kalmasının iki nedeni olduğu görülüyor. Birincisi Menderes hükûmetinin ABD’ye verilecek olan imtiyazları kamuoyundan gizleme eğilimi, ikincisi ise Amerikan arşiv belgelerinin gösterdiği üzere ABD’nin bu yöndeki, yani antlaşmaların Türk kamuoyundan gizlenmesi yönündeki talebiydi. ABD, antlaşmanın kamuoyu nezdinde tartışılması hâlinde taleplerinin kabul görmeyeceğini düşünüyordu.²⁷⁴

Amerikan personeline tanınan yasal ayrıcalıklar da benzer şekilde Meclisin gündemine getirilmedi. 10 Mart 1954 tarihli Kuvvetlerin Statüsüne Ait Antlaşma’da yabancı kuvvet personelinin yargılanmasına ilişkin süreçler düzenlendi. Böylece yurtdışında görev yapan personel, kendi ülkesinin cezai yetki alanında kaldı. Diğer bir deyişle bu antlaşma uyarınca Türk topraklarında göreviyle ilgili bir konuda suç işleyen Amerikan personeli Türk yar-

272 Selin Muzaffer Bölme, “The Politics of Incirlik Air Base”, C 9, S 3, **Insight Turkey**, 2007, s. 83.

273 Türkmen, **age.**, s. 87.

274 Bölme, **age.**, s. 243, 244.

gınsınca değil, Amerikalı makamlarca yargılandı. Suçun görevle ilgili olup olmadığı belirlenmesi de Amerikalılara bırakılıyordu. Böylece Amerikalılar suç görevle ilgili değilse bile askerlerini Türk yargısına teslim etmemek için suçun görevle ilgili olduğunu söyleyebileceklerdi. Nitekim de böyle oldu. Türk kamuoyu çoğu kez bu yargılamaların ciddi yapılmadığını gördü. Amerikan personelinin işledikleri suçlar çoğu kez yanına kâr kalıyordu. Adana'da görev yapan Amerikalı Yarbay Allen Morrison, 5 Kasım 1959'da Çankaya'da bulunan Amerikan gece kulübünden dönüşte alkollü olarak kullandığı araçla trafik kazası geçirdi. Amerikalı asker kazada bir erin ölümüne ve 10 erin de yaralanmasına sebep oldu.²⁷⁵ Fakat Amerikan makamları suçun "görev sırasında" işlendiğini öne sürüp yargılamayı kendilerinin yapacaklarını belirttiler. Yargılama sonucunda Morrison'un para cezası olarak 1200 dolar ödemesine hükmedildi. Amerikalı Yarbay söz konusu tutarı 6 taksitte ödeyebilecekti. Bu durum Türk basınında tepkiyle ele alındı. Diğer yandan Türkiye'deki Amerikan personelinin sayısı zaman içinde 15 bine ulaştı. Bu personel ayrıca gümrük vergisinden de muaf tutuluyordu. Bazı Amerikalıların ABD'den getirdikleri malların Türkiye'de illegal olarak ticaretini yaptıkları biliniyordu.²⁷⁶ Türkiye'nin önde gelen sanayicilerinden merhum Sakıp Sabancı, 1950'li yıllarda Adana'da geçen 20'li yaşlarını anlatırken İncirlik'te görev yapan Amerikalıların üslerinden kaçak olarak çıkardıkları yiyecek, içecek, giyecek, buzdolabı, kullanılmış otomobilleri sattıklarını ifade ediyor.²⁷⁷ Arşiv belgeleri yukarıda belirtilen vergi muafiyetlerinin uygulamada da karşılıklı olduğunu kanıtıyor. Örneğin Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği, 15 Nisan 1954 tarihinde ABD Dışişlerine çektiği telgrafında Muazzez Lutas isimli Türk Millî Eğitim Bakanlığı çalışanının ABD'de kaldığı sürede federal ve gelir vergilerinden muaf tutulmasını istedi.²⁷⁸ 8 Mayıs 1954 tarihli bir başka arşiv belgesi, Amerikan Dışişlerinin Hazine Bakanlığına çektiği telgrafı gösteriyor. Amerikan Dışişleri, Kaptan Hasan Tekin Kuşhan'ın Türk hükümeti adına çalıştığını ifade ederek, mütekabiliyet çerçevesinde ABD'deki vergilerden muaf tutulmasını talep ediyor.²⁷⁹ Türkiye'deki Amerikan karşılığının 1945-1960 arasında ivme kazandığı görülüyor. Bunda rol oynayan faktörler; Amerikan askerî ve ekonomi yardımlarının Türkiye'nin ulusal egemenliğine zarar verdiği yönündeki algı, Türkiye'nin işçilerine karışıp onu "sömürgeleştirmesi" yönündeki ithamlar ve iki ülkenin çıkarları ters düştüğünde

275 Olgun Değirmenci, vd., "Mülkîlik İlkesinin İstisnası olarak NATO Kuvvetler Statüsüne Tabi Personel Üzerindeki Yargı Yetkisi ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Söz Konusu Yargı Yetkisine Etkisi", *Ankara Barosu Dergisi*, S 2, 2003, s. 58.

276 Türkmen, *age.*, s. 81.

277 Sakıp Sabancı, *Bıraktığım Yerden Hayatım*, Doğan Kitabevi, İstanbul 2004, s. 88.

278 NARA, 782.01111/4-1554.

279 NARA, 782.01111/5-854.

ABD'nin Türkiye'nin fikirlerine önem vermemesi oldu.²⁸⁰

4.4. Ekonomik İlişkiler

Washington'un ekonomi politikası,Türkiye'nin Amerikan yardımları sayesinde Batı bloku içinde kalmasını, Sovyet yanlısı bir çizgiye ya da bağlanımsız olarak bilinen tarafsız devletlerin çizgisine kaymamasını öngörüyordu. Başbakan Adnan Menderes 1951'in Ocak ayında ABD'ye Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) güçlendirilmesini öngören karşılıklı bir güvenlik anlaşması yapılmasını önerdi. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, 5 Mart 1951'de ABD Dışişleri Bakan Vekili James Webb ile görüştü. Erkin, Türkiye'nin savunma harcamalarının millî gelirin %45'ine karşılık geldiğini ve bütçeyi zorladığını belirtti. Türkiye'nin bütçe açığının 300 milyon doların üstünde olduğunu, bunun 180 milyon dolarının vergi artışlarıyla sağlanacağını belirtti. 120 milyon dolarının ise Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA) tarafından sağlanmasını talep etti. Bu halde Türkiye'nin asker sayısını 40 bin kişi artırabileceği ABD'ye iletildi. Asker sayısının 40 bin kişi artmasının mali bedeli 31 milyon dolardı. ABD, Soğuk Savaş koşullarında TSK'nın mevcudunun artmasına destek oldu. Türkiye bir yandan ABD'den acil olarak buğday ve mısır yardımı talep etmişti. Bu talepler ise reddedildi. 1950-1953 yılları arasında Türk ekonomisinin görünümü olumlu oldu. Bunda Amerikan yardımlarının görece bolluğu ve hava koşullarının Türkiye'deki tarımsal üretimin lehine seyretmesi rol oynadı. Bu sürede Türkiye'de ekilen arazilerin alanı iki kat, enerji üretimi ise dört kat arttı. Ulaştırma imkânları da önemli ölçüde arttı. 1952-1956 yılları arasında 11 şeker fabrikası kuruldu. Bu fabrikalar için toplam 414 milyon lira yatırım yapıldı.²⁸¹

1949'da "Türkiye Nasıl Yükselir?" ve 1950'de "Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Tenkidi" isimli raporlar, Türk hükümetinin daveti üzerine bizzat Türkiye'ye gelen Amerikalı Max Weston Thornburg tarafından hazırlandı. Literatürde "Thornburg Raporu" olarak geçen metinler, Türkiye'de kişisel girişim ve özel girişim unsurlarının neredeyse hiç dikkate alınmadığını, yetişmiş insan sayısının az olduğunu, ekonominin devletin kontrolü altında olduğu ve Türkiye'nin öncelikle bayındırlık alanında yatırım yapması gerektiğini savundu.²⁸² Thornburg Raporu Türkiye'nin yalnızca kırsal ve köylü nüfusuna odaklandı ve büyük sanayi projelerini israf olarak değerlendirdi. Sanayileşmenin devlet kontrolünden çıkıp özel sektör eliyle basit tarım ekipmanları üretiminden başlayarak kademeli olarak gelişmesi gerektiğini belirtti. Ne var

280 Tuba Ünlü Bilgiç, "The Roots of Anti-Americanism in Turkey 1945-1960", *Bilgi*, S 72, 2015, s. 274.

281 Sait Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, Kaynak Yay., İstanbul 2014, s. 139.

282 Metin Kopar, "ABD'nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 11, S 61, 2018, s. 308.

ki bu rapor DP tarafından tam olarak içselleştirilmedi. Şeker, Çimento, Kağıt ve Lokomotif fabrikaları Menderes hükümetleri döneminde kurulduğu gibi Türkiye Demir-Çelik İşletmelerinin genişletilmesi de bu dönemde oldu.²⁸³ Nitekim Thornburg, Türkiye'nin lokomotif fabrikası kuruluşu için kredi istemesi üzerine "Türkler böyle düşündükleri sürece dolarlarımızın ABD'de kalması daha iyi olacaktır" dedi.²⁸⁴

Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımlarına ilişkin bir başka Amerikan çalışması olan Barker Raporu'nun özel bir önemi vardır. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından Türk ekonomisine yönelik analizler ve veriler içeren bu rapor da tıpkı Thornburg Raporu gibi Ankara'nın talebi üzerine hazırlandı. 1950 yılının Haziran ayında James Barker başkanlığında bir heyet Türkiye'ye geldi. Rapor özetle 3 nokta üzerinde duruyordu: 1) Tarım sektörünün gelişmesinin, sanayileşmenin gelişimi için en önemli dayanak olması, 2) İnsani ve fiziki kaynakların daha verimli kullanılması özellikle teknik, işletme ve yönetim alanındaki personelin eğitime önem verilmesi, 3) Hükümetin ekonomik faaliyetlerin koordinasyonunu geliştirmesi. Rapor da kısa vadede eğitim seviyesinin yükseltilmesi, uzmanlık konusuna önem verilmesi, sağlık politikalarında iyileştirme tavsiye edildi.²⁸⁵ Demokrat Parti hükümetlerinin ekonomi politikaları bu rapordan etkilendi. Raporun başta tarım olmak üzere, özel sektörün teşvik edilmesi, yabancı sermayeye imtiyazlar sağlanması, demir yolları yerine kara yollarına ağırlık verilmesi, ağır sanayi yerine küçük sanayi kuruluşlarına önem verilmesi, meslek okullarının yaygın hale getirilmesi, Köy Enstitülerinin kapatılması, tarımsal modernleşmenin öncelenmesi, enerji ve sulama alanlarında büyük projelerden kaçınılması DP'nin 1950'li yıllar boyunca uyguladığı ve Barker Raporu ile uyumlu görülen politikalar. Bunun dışında Türkiye'de Koordinasyon ve Sanayi Bakanlıklarının kurulması, Devlet Malzeme Ofisi, Et ve Balık Kurumu, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, Sanayi ve Zirai Sürüm Daireleri ile Verem Hastaneleri gibi kamu kurumlarının bu dönemde kurulması söz konusu raporla uyumlu olmayan unsurlardı.²⁸⁶

Bunun yanında Barker raporunun özel sektörün desteklenmesi tavsiyesiyle uyumlu olarak Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Bu banka, Dünya Bankası ile iş birliği içinde olacak ve uluslararası kredileri Türk sanayi şirketlerine ulaştıracaktı. Türk Sınai ve Kalkınma Bankası 4 Ağustos 1950

283 Murat Yıldız, "1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri", *Turkish Studies*, C 12, S 31, 2017, s. 313.

284 Yılmaz, *age.*, s. 131.

285 Mustafa Albayrak, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Raporun (1951) Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 20, S 58, 2004, s. 138.

286 Albayrak, *agm.*, s. 166.

tarihinde 125 milyon TL sermaye ile kuruldu.²⁸⁷

Türkiye'nin dış ticaret açığı 1950 yılında 60 milyon dolar iken 1951'de 240 milyon dolara, 1952'de 540 milyon dolara çıktı. Dış borçlar ise 1950 yılında 2,7 milyar liradan 1956'da 4 milyar liraya çıktı. Buna rağmen ABD'nin ekonomik yardımları 1953 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 10 milyon dolar geriledi.²⁸⁸ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954'teki ABD ziyaretinden sonra yardımlarda bir artış gözlemlendi. 1954'te 78 milyon dolar olan Amerikan yardımları 1955'te 109 milyon dolara, 1956'da 129 milyon dolara yükseldi. Irak'ta 1958'de gerçekleşen darbe ve Eisenhower doktrininin ilan edilmesinin ardından Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, ABD ve Avrupa Ödemeler Birliği müşterek olarak Türkiye'ye 359 milyon dolarlık yeni bir kredi açtı. Türkiye'nin henüz vadesi gelmemiş 256 milyon dolar anapara ve faiz ödemesi ise ertelendi. Neticede Amerikan yardımları 1959'a gelindiğinde bir önceki yıla göre yaklaşık iki kat artışla 204 milyon dolara çıktı fakat bu da Türklerin beklentisinin altındaydı. 1950-1962 yılları arasında Türkiye Batı'dan yaklaşık 1 milyar 380 milyon dolar tutarında ekonomik yardım aldı. Bu tutarın çok büyük bir kısmı ABD'den sağlandı ve Türk ekonomisi bu dönemde büyüdü. 1950'li yıllarda Türkiye'nin ihracat rakamı 320 milyon dolara yıllık ithalatı ise 400 milyon dolara çıktı. Menderes, 1 Haziran 1955'te International News Service Genel Müdürü Seymour Berkson'a verdiği röportajda Amerikan yardımlarının karşılıksız ya da sonsuz olmadığını bildiklerini söyledi. Menderes bu yardımların özellikle askerî alanda yapıldığını ifade etti. 800 bin askerin silahaltında bulunması ve böylece NATO'nun kara gücünün %28'ini oluşturmanın mali yükünden bahsetti. Türkiye'nin millî bütçesinin %42'sinin savunma harcamalarına gittiğini kaydetti. Ertelemeksizin kendi kaynakları ile kendi askerî mevcudiyetini finanse etmek zorunda olduklarını da ifade etti.²⁸⁹

Amerikan hükümetleri bu süreçte Menderes yönetimine çeşitli baskılar yaptı. Bu baskılar Menderes'i devalüasyon yapmaya zorluyordu. Nitekim bu devalüasyon 1958'de yapıldı. Bunun yanında Menderes'in tarım sübvansiyonlarını ve enflasyonist politikalarını sona erdirmesi yönünde baskılar vardı. Menderes hükümeti bu baskılar karşısında bazı adımlar atmışsa da bütçe açığı verilmesini önleyemedi. Bu süreçte yabancı yatırımların teşvikine ilişkin bazı adımlar atıldı. ABD ise Dış İktisadi Politika Komisyonu Başkanı Clarence B. Randall başkanlığındaki bir heyet 26 Ağustos 1953'te Türkiye'nin isteği üzerine Ankara'ya geldi ve yabancı sermayeyi teşvik için öneriler hazırladı. Randall'ın Türkiye'deki çalışmalarının sonucunda 18 Ocak 1954 tarihli, 6224

287 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yay., İstanbul 1992, s. 157-158.

288 Balcı, **age.**, s. 112.

289 NARA, 782.13/6-855.

sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (YSTK) çıkarıldı.²⁹⁰ 1951 tarihli kanunun o sıradaki haline göre²⁹¹ tarım ve ticaret sektörleri yabancılara kapalıyken, bayındırlık, enerji, maden, ulaştırma ve sanayi alanları dış yatırımcılara açılmış durumdaydı. Ayrıca Türkiye’de yabancının elde ettiği kârın farklı ülkelere transferine sınırlamalar ve transferlerin Maliye Vekaletinin iznine tabiyeti getirilmişti. 1954 tarihli bu yeni yasa ile söz konusu sınırlamalar yabancının lehine kalktı. Yasanın 10. maddesi yerli sermayeye ve girişimlere tanınan tüm imtiyazların yabancılara da tanınacağını kabul etti. Bu yasanın yanında uluslararası petrol şirketlerinin hukukçusu Max Bail’in görüşü alınmak suretiyle 7 Mart 1954 tarihinde bir Petrol Kanunu çıkarıldı. 1926 tarihli, petrol arama ve işleme haklarını devlete vermiş olan kanun yenileniyordu. Buna göre yeni yasanın 2. maddesi uyarınca Türkiye’de devlet petrol arama ve işleme faaliyetlerinden çekildi. Bu alan yabancı şirketleri de kapsayacak şekilde özel sektöre bırakıldı. Türkiye Petrolleri (TPAO) ise herhangi bir ayrıcalığı olmadan tıpkı bu yabancı şirketler gibi Türkiye’deki petrol arama ve işleme çalışmaları için rekabet edecekti. TPAO’nun bir anonim şirket olarak kurulmasının nedeni budur. Yabancı petrol şirketleri 1957 yılında Petrol Kanunu’nda bir revizyon yapılmasına neden oldu. Böylece Türkiye’de rafineri açma hakkını da elde etmiş oldular. Amerikalılar bu yasalardan yararlandılar fakat yine de Türkiye’ye beklenen yatırım sağlanamadı. Adnan Menderes’in lideri olduğu DP’nin iktidar olduğu yıllarda ana muhalefet partisi konumundaki CHP, bu yasaları “kapitülasyonların hortlaması” olarak değerlendirdi.²⁹² Arşiv belgeleri Randall’in Türk ekonomisine dair çalışmalarına bir süre devam ettiğini gösteriyor. Türkiye’nin ABD’den ekonomik danışmanlık istediği ve özel olarak Randall’in görev almasını talep ettiği 6 Ocak 1956 tarihli arşiv belgesinde görünüyor.²⁹³ Benzer şekilde Türkiye’nin Randall’i Türk ekonomisini incelemesine yönelik talebi 24 Aralık 1955 tarihli belgede de görülüyor.²⁹⁴ ABD Ankara Büyükelçisi Warren ise, 18 Ocak 1956 tarihli telgrafında Randall’in Türkiye’ye gelişinin doların TL karşısındaki değerini 9.60’tan 9.40’a indirdiğini ifade etti.²⁹⁵ Diğer bir deyişle uluslararası piyasalar o dönem Randall’in Türkiye’ye gelişini olumlu karşılıyor. 20 Şubat 1956 tarihli Amerikan dışişleri muhtırasında Randall’in Türkiye’ye yönelik ana hatlarıyla bulunduğu 3 tespit yer aldı. Bunlar; 1) Türkiye finansal sorunlarda IMF’ye

290 **Resmî Gazete**, 23.01.1954, Sayı 8615, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8615.pdf>, s. 8029, Erişim Tarihi:31.05.2021.

291 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc036/kanuntbmmc036/kanuntbmmc03606224.pdf, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

292 Baskın Oran, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye”, Drl. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim, İstanbul 2013, s. 494; Yılmaz, **age.**, s. 135-136; Türkmen, **age.**, s. 82.

293 **NARA**, 882-00A/1-656.

294 **NARA**, 822-10/12-2355.

295 **NARA**, 882.10/1-1856.

danışmalıydı; 2) Yatırımcıların kaygısı nedeniyle Türkiye'ye akan yatırımlar yavaşlamıştı. Bu nedenle Amerikan sanayiciler Türkiye'deki gelişmeleri takip etmeliydi; 3) Türkler IMF'yi Türkiye'ye yönelik bir özel bankacılık desteği vermesi yönünde ikna edebilirdi. Böylece Türklerin dış borcu yeniden yapılandırılabilirdi.²⁹⁶

1950-1954 yılları arasında Türkiye'nin kullandığı toplam kredi tutarı 400 milyon dolar oldu. Bunun 328 milyon doları ABD yardımlarından, kalanı ise Uluslararası İmar Kalkınma Bankasından temin edildi.²⁹⁷

Türkiye diğer yandan serbest piyasa ekonomisine ve liberal ekonomik sisteme dâhil olma siyaseti ile paralel biçimde 31 Temmuz 1958'de Avrupa Ortak Pazarına başvuru yaptı. Fakat bu başvuruya binaen Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu, Ankara Antlaşması'nı Menderes iktidarının sonrasında, 12 Eylül 1963'te imzalayabildi. 1958 yılı itibarıyla Türkiye'nin ekonomik görünümü hayli kötüydü. Nüfus artışına rağmen tarımsal üretim artmamıştı. 1953 ile 1958 arasında yaşam masrafları %150 arttı. Bunda kişi başına düşen millî gelirdeki azalma önemli rol oynadı. Toplam dış borç stokunun dramatik yükselişi Türkiye'nin toplam borç tutarını 2 milyar dolar seviyesine getirdi. Türkiye'nin o dönemki gayrisafi millî hasılasının 6-7 milyar dolar seviyesinde olduğu düşünülürse tablo daha net anlaşılabilir. 1950-1958 arasında Türkiye'de yaşanan hızlı sanayileşme, tarımsal üretimde artış ve altyapı yatırımları ekonomik kalkınmaya yol açmadı.²⁹⁸ 1958 yılına gelindiğinde vadesi geçmiş 256 milyon dolar seviyesinde bir borç tutarı vardı. Borçların geri ödenmesinde yaşanan sorunları gören ABD'nin de baskısıyla TL devalüe edildi. 4 Ağustos 1958 tarihinde Türkiye moratoryum, yani borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etti. Türk lirası yüzde 221 oranında devalüe edildi. Böylece 1 dolar 2,88 lira iken devalüasyon marifetiyle 9 lira değerine yükseldi. Türkiye'de 1954'ten sonra iklim koşullarına da bağlı olarak kuraklığın etkisiyle tarımsal üretim düştü, ekonomik büyüme yavaşladı, enflasyon arttı. ABD bu süreçte Türkiye'ye yönelik dış yardımlarını azalttı. Türkiye 4 Ağustos 1958'de aldığı İstikrar Kararları çerçevesinde belirtildiği üzere Türk lirasının değerini düşürmeyi, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) tarafından üretilen ürünlerin fiyatlarını artırmayı, bütçe harcamalarını düşürmeyi hedefledi.²⁹⁹ Türkiye ABD'den umduğu oranda yardım alamayınca 1958 yılının başında Moskova'ya ekonomik yardım temin etmek amacıyla bir heyet gönderdi fakat somut bir netice alınmadı. Sonrasında yine ABD'nin kapısı çalındı. IMF

296 NARA, 611.82/2-2056.

297 Nazif Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay., Ankara 1980, s. 56.

298 J. Dwight Simpson, "Development as a Process: the Menderes Phase in Turkey", **Middle East Journal**, C 19, S 2, 1965, s. 150-151.

299 Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal ve Dönüşüm**, Beta Yay., İstanbul 2005, s. 403.

böylece 1958 Ağustos Türkiye'ye yeni bir programı dayatmayı başardı. Yukarıda belirtilen devalüasyon dâhil ekonomik önlemler bu dayatmanın sonucudur. Bunun karşılığında Türkiye'nin yukarıda değinilen vadesi geçmiş 256 milyon doları da içeren, 420 milyon dolar tutarındaki borcu ertelendi. Ek olarak Türkiye'ye 395 milyon dolar tutarında yeni bir kredi sağlandı.³⁰⁰ Fakat devalüasyon sonucu ithalat yapmak, döviz-TL ilişkisi nedeniyle zorlaştı ve pahalılaştı. İthal ara malı kullanımlarının yine döviz-TL ilişkisi nedeniyle zorlaşması sanayi üretiminin de düşmesine neden oldu.

4.5. Türkiye'nin Bağdat Paktı Üyeliği

Menderes döneminde Türkiye'nin savunma paktlarına üyelik amaçlı dış siyaseti farklı formlarda kendini gösterdi. Ankara, ABD'nin açıkça kuruluşuna yön verdiği Bağdat Paktı'nın bir parçası oldu. Başbakan Menderes Bağdat Paktı'na yönelik istekliydi. ABD Ankara Büyükelçiliği yetkilisi V. Lansing Collins, 27 Kasım 1957 tarihinde Washington'a gönderdiği telgrafında Başbakan Adnan Menderes'in kişisel olarak Türkiye'nin NATO'nun yanında Bağdat Paktı'na katılımı konusunda etkili olduğunu belirtti.³⁰¹

ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 1953 yılında Türkiye dâhil 11 Orta Doğu ülkesini kapsayan bir seyahate çıktı. Dulles 25-27 Mayıs 1953 yılının Mayıs tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etti ve Sovyetlere karşı bir "Kuzey İttifakı" kurulması fikrini açtı. Kuzey'den kasıt ABD'nin Sovyet cephesinin Kuzey'i yani Türkiye'nin de içinde bulunduğu Orta Doğu idi. Bu bölge Sovyetler Birliği'nin güneyi oluyordu. 26 Mayıs 1953'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Dulles onuruna verdiği akşam yemeğinin ardından Türkiye, ABD'ye verdiği muhtırada Orta Doğu'da kurulacak bir savunma örgütünün lideri olabileceğini açıkça belirtti.³⁰² Türkiye'nin de içinde olduğu bu devletlere "Kuzey Kuşağı Ülkeleri" (Northern Tier) adı veriliyordu. Bağdat Paktı süreci, Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan 1954'te karşılıklı bir savunma ve iş birliği anlaşması imzalanmasıyla başladı. Daha sonra İran, Irak ve İngiltere'nin de üye olmasıyla bir savunma örgütü haline geldi. Bu pakta konu olan metin ise Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'te imzalanan Güvenlik Savunma Antlaşması'ydı.³⁰³

ABD Bağdat Paktı'nın hayata geçirilmesinde öncü rol oynadı. Fakat

300 Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2002, s. 90.

301 NARA, 782.13/12-1857.

302 Mehmet Gönülbol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt I**, Ankara Üniversitesi SBF Yay., Ankara 1987, s. 252.

303 Ara Sanjian, "The formulation of the Baghdad pact." **Middle Eastern Studies**, C 33, S 2, 1997, s. 245. Bu makalede Bağdat Paktı'nın kuruluş sürecine ilişkin kapsamlı bir analiz sunulmuştur.

Bağdat Paketi'nin içinde yer almadı. Bunun nedeni Sovyetler Birliği'nin de misilleme yapmak suretiyle benzer türde paktlar kurmasına yol açmamaktı. Ayrıca İsrail'in 1948'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından körüklenen Arap-İsrail gerilimleri halen sürüyordu. ABD Bağdat Paketi'na doğrudan katılmadı ve bu nedenle İsrail'in ya da Arap milletlerin tepkisini çekmedi. Washington; Mısır ve Suudi Arabistan gibi Pakt'a üye olmayan devletlerle ilişkilerini iyi tutma eğilimindeydi. Fakat bir yandan da bu Pakta destek verdiği ortadaydı.

Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerini Bağdat Paketi'na üye olmaları için ikna etme girişimleri tepkilere neden oldu. Türkiye; Suriye, Ürdün ve Lübnan nezdinde Bağdat Paketi'na yönelik ikna turları yaptı fakat bir sonuç alamadı. Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır'dan yalnızca Irak, Pakt'a girmeyi kabul etti. Bunda Başbakan Adnan Menderes'in 6 Ocak 1955'te Bağdat'a yaptığı ziyaret, Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa üzerinde etkili oldu. İki ülke 13 Ocak 1955'te BM tüzüğü'nün 51. maddesine dayalı bir antlaşma imzalamaya karar verdiğini Bağdat'tan duyurdu. Buna göre ilgili antlaşma Orta Doğu bölgesine içeriden ya da dışarıdan bir saldırıyı önlemeyi amaçlıyordu.³⁰⁴

Amerikan donanması 1958 yılının Temmuz ayında Beyrut'a çıkarma yaptı. Menderes hükûmetinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, ABD'nin operasyonundan memnun olduklarını açıkladı.³⁰⁵ Türkiye'nin Lübnan'daki gelişmelerle ilişkisi bununla sınırlı kalmadı. ABD'nin Beyrut'a sevk ettiği hava kuvvetleri 18 Temmuz 1958'de Adana'daki İncirlik üssünden havalandı. ABD'nin bu operasyonda Menderes hükûmetine emrivaki yaptığı yönünde bir algı oluştu. Washington, süreci Türk hükûmetiyle müzakere etmek yerine yalnızca bildirim yapmıştı. Bu durum Türkiye'de muhalefetin tepkisini çekti ve muhalif çevrelerde Türk egemenlik haklarının ihlali olarak yorumlandı. Diğer yandan operasyonun yapıldığı günlerde Adana'daki İncirlik üssüne Batılı gazetecilerin girmesine izin verilirken Türk gazetecilerin girmesi önledi. Bu engelleme bizzat üsteki Türk askerleri tarafından yapıldı. Bu durum, Türk basınının İncirlik hassasiyetini artırdı ve İncirlik konusuna eleştirel bakışını pekiştirdi. CHP de benzer şekilde Adana'daki İncirlik üssünün NATO çerçevesinin dışında kullanımını eleştirdi.³⁰⁶ Benzer bir kriz 1960 yılının Mayıs ayında yaşandı. Sovyetler Birliği hava sahasında Ruslar tarafından düşürülen Lockheed firmasına ait Amerikan U-2 casus uçağının da havalanma noktası yine Adana'ydı. Uçak Kruşçev'in talimatıyla düşürüldü. Amerikalı pilot Gary Powers paraşütle atlayarak kurtulduğu olayda kendisine CIA tarafından

304 Sanjian, agm., s. 245.

305 Zafer, 18 Temmuz 1958, s. 1'den akt. Onur Çelebi, "14 Temmuz 1958 Irak Darbesinin Türk İç Politikasına Yansımaları", *Turkish Studies*, C 12/31, 2017, s. 54; Mehmet Fahri Danış, "Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Ortadoğu Algısı: 1957-1958 Krizleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C 5, S 2, 2018, s. 123.

306 Balcı, age., s. 106.

canlı ele geçmemesi için verilen zehirli iğneyi kullanmadı ve Sovyetlerin eli-ne canlı olarak geçti. Sovyetler Birliği U-2 olayına ilişkin açıklamalarında Türkiye'ye yönelik de suçlayıcı bir dil kullandı. Türkiye ise böyle bir uçuşa izin vermediğini belirtti ve kendini savundu.³⁰⁷ Nitekim ABD, söz konusu uçağın Pakistan'dan istihbarat amaçlı havalandığını açıkladığında olası bir Türk-Sovyet gerilimi engellenmiş oldu. 1957 yılından itibaren Amerikan U-2 casus uçakları Adana – İncirlik üssünden havalanıp Rus hava sahasında ve onun kontrolündeki ülkelerin hava sahalarında istihbarat uçuşları gerçekleştireyordu. Bu uçuşlar 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından sona erdi. Türkiye'nin ABD ve İngiltere'nin Ürdün'e olan müdahalesinde bir rolü olmadı. Türkiye'deki herhangi bir üs operasyonda kullanılmadı. Fakat Türkiye, Ürdün müdahalesinde de Batı bloğunun politikalarından yana bir tutum aldı.³⁰⁸

Irak'ta 1958'de gerçekleşen darbeden sonra Bağdat Paktı'nın dağılması İran Şahı'nı endişelendirdi. Şah iktidarını sürdürmek için ABD'nin desteğini önemli görüyordu. Washington, Tahran'ın bu ısrarı üzerine ikili bir antlaşma imzaladı. ABD İran'dan sonra dağılmış olan Bağdat Paktı'nın diğer üyeleri olan Türkiye ile Pakistan arasında da ikili antlaşmalar imzaladı. Türkiye ile ABD arasında imzalanan antlaşmanın Güvenlik İşbirliği Antlaşması'nın tarihi 5 Mart 1959 idi. Bu anlaşma, ABD'nin Türkiye'ye yönelik askerî-ekonomik yardımlarını da içeren bir ortak güvenlik ve savunma anlaşmasıydı. Antlaşmanın giriş bölümünde “ tarafların doğrudan ve dolaylı saldırılara direnme konusundaki kararlılığı”na ilişkin ifade muhalif çevrelerce eleştiri konusu yapıldı. TBMM'deki muhalif milletvekillerine göre bu ifade, Türkiye'nin iç işlerine karışmak için anlaşmaya dercedilmişti. Buna rağmen İşbirliği Antlaşması 9 Mayıs 1960 tarihinde Meclis tarafından onaylandı.³⁰⁹ Bu anlaşma fiiliyatta önceki anlaşmalardan farklı bir gelişmeye sebep olmadı. Çift taraflı bir irade tazelemekten öte bir anlamı yoktu. Fakat bu anlaşma TBMM çatısı altında hararetli tartışmalara sebep olan ilk Türk-Amerikan mutabakatı olmuştu. Antlaşma Ankara hükümetinin talebi hâlinde ABD'nin Türkiye'ye silahlı güç kullanımını da kapsayan her türden desteği vermesini öngörüyordu.

307 Nurettin Gülmez-Bülent Tahancı, “Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C XIV, S 28, 2014, s. 206, 210.

308 Haluk Ülman, “Orta Doğu Buhranı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*; 1958 C 13, S 4, 1958, s. 260.

309 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, “İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası: 1945-1965 Dönemi”, içinde Drl. Gönlübol, Mehmet, vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1987, s. 307-309.

4.6. Jüpiter Füzelерinin İzmir'e Yerleştirilmesi

1950'lerin sonlarında Jüpiter füzeleri meselesi Türk-Amerikan ilişkilerinde, komünizmle mücadelenin bir başka önemli unsuru olarak ortaya çıktı. Bağdat Paketi'nin fiilen çökmesinin ardından Türkiye ile ABD arasında imzalanan 5 Mart 1959 tarihli antlaşma Türkiye'ye nükleer başlıklı füzelerin yerleştirilmesinin hukuki altyapısını sağladı. Başkan Eisenhower 1959'un Aralık ayında, Türkiye'nin de dâhil olduğu Pakistan, Afganistan, Hindistan, İran, Yunanistan, Fas, Tunus, İspanya, Fransa'yı içeren bir tura başladı. Türkiye proje kapsamında 90 milyon dolar mali yükümlülüğe giriyordu. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, bu tutarın da Amerikan askerî yardım bütçesince karşılanmasını istedi. ABD ise bunun 1960 mali yılı için değerlendirileceğini belirtti.³¹⁰

Sovyetler Birliği 4 Ekim 1957 tarihinde Sputnik I uydusunu taşıyan uzun menzilli füzeyi uzaya fırlattı. Bundan bir ay sonra Sputnik II uydusunu dünyanın yörüngesine yerleştirdi. Bu gelişme, biyolojik silahlarla donanmış Sovyetlerin orta ve uzun menzilli balistik füzelere sahip olduğunu gösterdi. Bu durum Amerikan topraklarını da nükleer tehlikeye açık hâle getiriyordu. Bunun üzerine Eisenhower hükümeti Avrupa kıtasının çeşitli bölgelerine orta menzilli füzeler yerleştirmeye karar verdi. NATO Atlantik Yüksek Komutanı General Lauris N. Norstad, NATO Orta Menzilli Balistik Füzelere için İtalya ve Türkiye'nin uygun olduğunu düşünüyordu. Amerikalılar Türkiye'ye bu seviyede bir silah yerleştirebilmek için 1956'dan beri lobi çalışmaları yapıyordu. Diğer yandan ABD, özel silahların Türkiye'ye yerleştirilebilmesi için Türk dış politikasını bağımlı hale getirmek niyetindeydi. Arşiv belgelerine Türkiye, Arap-İsrail çatışmasında ve genel olarak Orta Doğu'ya ilişkin bir meselede bir tutum alırken ABD'ye danışmak durumunda kalacaktı. ABD'nin bu taleplerine Türkiye'nin olumlu yanıt verdiğini gösteren bir belge bulunmuyor. Fakat talepler ABD politikası açısından önemli ipuçları sağlıyor.³¹¹ ABD'nin konuşlandırmayı düşündüğü füzelerin Sovyetler Birliği'ni vurma kapasiteleri bulunuyordu. Bu kararı genel olarak destekleyen NATO üyelerinden sadece üçü füzeleri kendi topraklarına kabul etti. Bunlar İngiltere, İtalya ve Türkiye idi. Buna göre 60 adet Thor füzesi İngiltere'ye, 30 Jüpiter füzesi İtalya'ya ve 15 Jüpiter füzesi Türkiye'ye yerleştirilecekti. Türkiye'ye bu füzelerin yerleştirilmesini düzenleyen gizli nitelikli antlaşma 25 Ekim 1959 tarihinde Paris'te imzalandı.³¹² Sovyetler Birliği bu gelişmeden yüksek oranda tehdit algıladı. Moskova, 13 Aralık 1959'da Türkiye'ye gönderdiği notada füzelerin

310 Bilge Criss, agm., s. 19.

311 Nur Bilge Criss, "Strategic Nuclear Missiles in Turkey: The Jupiter Affair, 1959-1963", *The Journal of Strategic Studies*, 1997, C 20, S 3, s. 103-104.

312 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C I, (1919-1980), Dr. Baskın Oran, İletişim, İstanbul 2013, s. 573.

ulusal çıkarlarına tehdit olarak gördüğünü bildirdi. Anlaşma, “teknik iş birliği” statüsüyle imzalandı, TBMM’nin onayına sunulmadı ve kamuoyuna da herhangi bir bilgi verilmedi. Hâlbuki hükümet bu konuya ilişkin Kore Savaşı vakasının aksine TBMM’ye bilgi vereceğini söylemişti.³¹³ İzmir’in Çiğli ilçesinde konuşlanmış füzeler ancak 1962 yılında kullanıma hazır hale gelebildi.

Menderes hükümetinin Batı yanlısı politikaları ulusal ya da uluslararası kamuoyundan gizlenmiyordu. Nitekim Menderes hükümeti yukarıda belirtilen 1957 tarihli Eisenhower Doktrini’ni desteklediğini resmen açıkladı. Türkiye-ABD tarafından 21 Mart 1957’de Ankara’da yayımlanan ortak bildiride uluslararası komünizmin tehdit olarak görüldüğü ifade edildi. Buna göre Türkiye ile ABD komünizm tehdidine karşı savunma amaçlı birlikte hareket edecekti.³¹⁴ Nitekim Türk-Amerikan müttefikliği bu bildiriye sonra yaşanan Suriye ve Lübnan krizlerinde cisimleşti. Bu süreçte Suriye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri gelişme gösterdi. Suriye, SSCB ile 6 Ağustos 1957’de Ekonomi ve Teknik Yardım Antlaşması imzaladı. İki ülkenin yaklaşması, Menderes hükümetinin Şam’a tepki göstermesine neden oldu. Suriye rejimi Amerikan diplomatik personelini 12 Ağustos 1957’de sınır dışı ettiğinde Türkiye’nin tepkisiyle karşılaştı. Ankara gelişmelere tepki olarak Suriye ile olan sınır bölgesine yüksek sayıda asker sevk etti. Bu durum Sovyetler Birliği’nin tepkisini çekti. Moskova, Türkiye’nin Suriye’ye saldırması halinde büyük bir felakete uğracağını açıkladı. Bu gerilim BM Genel Kurulunun tarafları diyaloga davet etme kararıyla son buldu. Bu olayla ABD Türkiye’ye olan desteğini belirginleştirdi. Mecliste ise CHP, DP’nin sınıra asker yağma kararını eleştirdi.³¹⁵ Bu gelişmelerin ardından 10 Ekim 1957 tarihinde ABD tarafından bir bildiri yayımlandı. ABD bildiride NATO’dan kaynaklı yükümlülüklerine atıf yapıyordu. Washington bildiride isim vermiyordu fakat Türkiye’nin Sovyetler Birliği tarafından bir saldırıya uğraması halinde ABD’nin Ankara’nın yanında yer alacağı, metinden anlaşılıyordu. Aslında Sovyetlerin 19 Mart 1945’te Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paktı’nı feshettiğinden beri hayli gergin olan Türk-Sovyet ilişkileri, Josef Stalin’in 5 Mart 1953’teki ölümünün ardından bir yumuşama dönemine girmişti. Moskova Stalin’in ölümünün ardından 30 Mayıs 1953’te Türkiye’ye bir nota gönderdi. Notada Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik toprak iddialarından vazgeçtiği belirtildi.³¹⁶ Ne var ki 7 Haziran 1945 tarihli sözlü taleplerden doğan tehdit

313 Balcı, *age.*, s. 104.

314 Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara Üniversitesi SBF Yay., Ankara 1979, s. 153.

315 Balcı, *age.*, s. 106.

316 V. Andreev, “Dokument Bolşogo Znaçeniya”, **Pravda**, 16 Mart 1956, No: 76 akt., Vefa Kurban, “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, C 14, S 28, 2014, s. 263, Erel Tellal, **SSCB ile İlişkiler**; Oran, *age.*, s. 512.

Türkiye'nin hafızasından bir diplomatik notayla silinecek kadar küçük değildi. Bu nedenle Türkiye kendi güvenliğini Batı blokunda, NATO şemsiyesi altında görmeyi sürdürdü. Amerikalı diplomatların da düşüncesinin bu yönde olduğu arşiv belgelerine yansıyor. Örneğin ABD Ankara Büyükelçiliği 1. Kâtibi Eric Wendelin, Başbakan Menderes'in 6 Mart 1955 tarihli Yugoslavya ziyaretindeki öğlen yemeği sırasında yaptığı konuşmanın Sovyet niyetlerine yönelik güvensizliğini yansıttığını ilettili. Wendelin'e göre Türk dış politikasını ve Türk düşüncesini tüm açılardan yönlendiren unsur Sovyetlere duyulan güvensizlikti. Amerikalı diplomat, Stalin'in ölümünden beri Türklerin zaman zaman zaman Sovyetlerin sözde yumuşak yaklaşımı karşısında gevşediğini fakat her defasında Batı tarafından uyarıldığını Washington'a ilettili.³¹⁷ Başbakan Menderes, Amerikan arşivlerine yansıdığı üzere 1 Haziran 1955'te uluslararası bir haber ajansına verdiği röportajda Sovyetlerin tarafsızlık ve bir arada varoluş prensibinden bahsettiğini fakat bu prensiplere en az uyan milletin de yine Sovyetler olduğunu belirtti.³¹⁸ Benzer şekilde Stalin'in ölümünden sonraki bir tarihte, 12 Aralık 1955'te DP'den Fuat Köprülü, telefonla görüştüğü ABD Ankara Büyükelçisi Avra M. Warren'a mevcut Sovyet politikalarının yalnızca Batı Avrupa için değil Orta Doğu, Asya ve Afrika için de büyük bir tehdit oluşturduğunu söyledi.³¹⁹ Ne var ki Türkiye yukarıda ele alındığı üzere Amerikan yardımlarının sınırlandırıldığı bir atmosferde, Stalin'in ölümüyle başlayan süreçte Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler kurdu. 1957'nin Temmuz ayında Türkiye İş Bankası Sovyetler Birliği'nden teknoloji transferi yapılması ve Türkiye'de cam fabrikalarının kurulması konularında anlaşıltili. Bunun yanında Sovyetler Türkiye'ye 3.400.000 ruble tutarında yüzde 2,5 faizle kredi açma teminatı verdi. Sovyetler ayrıca Türkiye'ye 3,5 yıl boyunca cam fabrikalarında üretilen malın tümünü satın alma garantisi verdi. Özel sektör kanalıyla başlayan ilişkiler 1950'lerin sonlarına doğru devletler arası ilişkilerde de yansıdı. 1950'de 1.200.000 ruble olan Türk-Sovyet ticaret hacmi 1958'de 18.300.000 seviyesine ulaştı. Türkiye'nin Sovyetler ile olan bu ekonomi odaklı eleştirisi dönemin basını ve muhalefeti tarafından eleştiri konusu yapıldı. Türkiye, Sovyet yardımı alan Suriye, Mısır, Afganistan gibi ülkeleri eleştiriyordu. Şimdi ise kendisi Sovyet yardımı alıyordu. Oluşan tepkileri mecliste yazılı soru önergesiyle gündeme getiren CHP milletvekili Bülent Ecevit'e 12 Haziran 1958'de yanıt veren Fatih Rüştü Zorlu, devlet düzeyinde resmî herhangi bir kredi anlaşması imzalanmadığını belirtti. Moskova ile Türkiye arasında resmî nitelikli bir ziyaret de olmamıştı. İş Bankası girişimiyle yıllık 37.500 ton üretim kapasiteli cam fabrikası kurulmasında Sovyet yardımı ve Sümerbank'ın Sovyetlerden yıllık 1.018,25 dolar değerinde dokuma malze-

317 NARA, 782.13/5-1155.

318 NARA, 782.13/6-855.

319 NARA, 782.13/12-1255.

mesi satın alımı Zorlu'ya göre özel sözleşmelerdi.³²⁰ Diğer bir deyişle Sovyetlerle ilişki kuran devlet değil özel sektördü. Tabii Sovyetler Birliği'nde ya da İş Bankası, Sümerbank örneklerinde devletin onayının ve rızası olmadan bir adım atılması o dönem için düşünülemezdi. Devlet görevlileri, iki ülkeden özel şirketlerin ilişki kurmasını teşvik edebilirdi. Nitekim Başbakan Adnan Menderes, Vehbi Koç'un ABD ziyareti öncesinde Koç'a referans olan bir mektup kaleme aldı. 9 Ekim 1956 tarihli bu mektup, Koç'un ABD'de iş birliği görüşmesi yapacağı Ford Motor Company'nin yönetim kurulu başkanı Henry Ford II'ye hitaben yazıldı. Mektupta Ford Motor Company'nin Türkiye'de Vehbi Koç grubuyla yapacağı olası bir iş birliğinin kendisi ve DP hükûmeti tarafından olumlu karşılanacağı belirtildi.³²¹ Amerikan arşivleri Türkiye'nin Sovyet yardımlarına ilişkin resmî bakışının Türk Dışişleri 2. Daire Genel Müdürü Talat Bener'e sorulduğunu gösteriyor. Amerikan diplomatlarının da bulunduğu bir toplantıda Bener, Sovyetlerin ekonomik olarak yayılmasının ne anlama geleceğinin farkında olduklarını söyledi. Bununla beraber sınırlı olarak tekstil ve cam fabrikaları için sınırlı krediler alındığını ifade etti. Bunların Türkiye'nin blok değiştirmesine neden olmayacağını belirtti.³²²

Türkiye'nin bu adımları ABD'nin Türk-Sovyet yakınlaşmasından endişe duymak suretiyle ekonomik yardımlarını artırması yönünde etkileyeceğini umarak attığı düşünülebilir. Dönemin beklenmedik bir hadisesi ise Başbakan Menderes'i, Londra'nın Gatwick havalimanına götüren Türk Hava Yollarına ait Vickers Viscount 794 tipi model uçağı 17 Şubat 1959'ta yerel saatle 17.00 sularında düştü. Uçakta bulunan 24 kişiden 14'ü yaşamını yitirdi. 8 kabin görevlisinden 5'inin, 16 yolcudan 9'unun öldüğü kazadan, kuyruk tarafında oturması nedeniyle Başbakan Menderes şans eseri sağ çıktı.³²³ ABD Başkanı Dwight Eisenhower 28 Şubat 1959 tarihinde Menderes'e hitaben kaleme aldığı telgrafında Menderes'in kazayı ciddi bir yara almadan atlatması sebebiyle rahatladığını ifade etti ve Menderes'in hayatını kaybeden çalışma arkadaşlarının ailelerine taziyelerde bulundu.³²⁴ Ne var ki bu elim kaza ya da insani mektup dâhi ikili ilişkilerin en azından ekonomik açıdan Ankara nezdinde istenilen seviyeye gelmesine neden olmadı. 16 Kasım 1959'da Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Nikita Semanic Rijov şerefine bir yemek verdi. Ardından 9 Aralık 1959'da Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, Moskova'ya 12 günlük bir ziyaret gerçekleştirdi. Başbakan Adnan Menderes ise 11 Nisan 1960'ta yaptığı bir duyuruda ABD'den umduğu kredileri alamadığını ve 15 Temmuz'da Moskova'yı ziyaret edeceğini açıkladı. Ne var

320 Erel Tellal, *SSCB'yle İlişkiler*, Oran, age., s. 518-519.

321 Vehbi Koç, *Vehbi Koç Anlatıyor*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2019, s. 158.

322 NARA, 782.13/8-1759.

323 Süleyman İnan, "İngiliz Belgelerinde Adnan Menderes'in Uçak Kazası", 2020, *Belgi Dergisi*, C 2, S 19, s. 1885.

324 NARA, 782.13/2-1859.

ki 27 Mayıs 1960 darbesi nedeniyle bu ziyaret gerçekleşemedi. Darbenin ardından SSCB Devlet Başkanı Nikita Kruşçev, 28 Haziran 1960'ta, darbe sonrası Bayar'ın yerine gelen Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bir mektup yazdı. Mektupta Türkiye'nin tarafsız bir pozisyona geçmesi ve tarafların görüşmek üzere bir araya gelmesi gerektiği belirtiliyordu. 1945 yılının Haziran ayında Türkiye'yi orantısız talepleriyle Sovyet uydusuna çevirmeye çalışan ve sonuç alamayan Kremlin, şimdi Türkiye'den tarafsız kalmasını talep ediyordu. Ne var ki 27 Mayıs darbesinin ardından da Türkiye'nin dış politikasında bir değişim yaşanmadı.

4.7. 27 Mayıs 1960 Darbesinde ABD'nin Rolü

ABD 1960 itibariyle Türkiye'nin topraklarını kendi askerî ve siyasi amaçları için dilediğince kullanabiliyordu. Jüpiter füzelerini Çiğli'ye yerleştirmişti ve Türkiye'de çok sayıda Amerikan personeli rahatça görev yapabiliyordu. Diğer yandan Menderes, ABD'nin ekonomik tavsiyelerine direnç gösteriyordu. Türkiye son iki yıl içinde 359 milyon dolar Amerikan yardımı almıştı. Menderes'in iç siyasette muhalefete yönelik otoriterleşme girişimleri, Türkiye'de yayılan Amerikan karşıtlığı ise ABD ile uyuşmayan alanlardı. ABD ve NATO, Menderes'in Türk ordusunu verimli hale getirecek adımlar atmamasından rahatsızdı. Ayrıca yukarıda yer aldığı üzere Sovyetlerle yaşanan yakınlaşma ABD'de muhtemelen hoş karşılanmıyordu. ABD'nin 27 Mayıs darbesinin sinyallerini ABD'deki Ankara Büyükelçiliği'nden aldığı görülüyor. Ne var ki Washington, darbenin gerçekleşmesine ilişkin bir adım atmadı. 27 Mayıs 1960 darbesi yapıldığında Albay Alparslan Türkeş tarafından okunan bildiride "NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız." ifadeleri yer aldı.³²⁵ ABD'nin darbenin ardından Türkiye ile ilişkilerinde en ufak bir bozulma olmadı. Washington'un darbeye ilişkin yaşananlar karşısında sessiz kaldığı ortadadır. Ne var ki Washington'un darbeyi finansal ya da siyasi açıdan desteklediğine dair bir belge günümüze ulaşmadı. Fakat konuya ilişkin arşiv belgelerinde yer alan birçok belge halen gizli klasöründedir.³²⁶ ABD'nin 1960 darbesine ilişkin sinyaller aldığı fakat bunları önemsemediği bir başka görüş olarak ortadadır. Buna göre ABD, Türkiye'de istihbarat faaliyetleri yürütmesine rağmen daha büyük çerçevede Sovyetlerle mücadeleye odaklanmıştı. CIA'nin Türkiye'deki gündemini U-2 casus uçakları operasyonları, Sovyetlere karşı casusluk faaliyetleri işgal ediyordu. Bu faktörlerin, Amerikalı istihbaratçıların darbenin gelişini görmesini engellediği savunulan

325 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası: 1945-1965 Dönemi" Dr. Mehmet Gönlübol, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara Üniversitesi SBF Yay., Ankara 1987, s. 323.

326 Christopher Gunn, "The 1960 Coup in Turkey: A U.S. Intelligence Failure or a Successful Intervention?", **Journal of Cold War Studies**, C 17, S 2, 2015, s. 137-138.

bir görüştür.³²⁷ Nitekim CIA belgeleri üzerinden konuya ilişkin yapılan bir çalışma ABD'nin 27 Mayıs 1960 darbesinde doğrudan bir etkisi olmadığını gösteriyor. Darbeden bir gün sonra CIA tarafından hazırlanan raporda, darbe cuntasının başında bulunan Cemal Gürsel'in diktatörlüğe yönelmeyeceği ve ülkeyi kısa zamanda tekrar demokratik hayata döndüreceği ifade edildi. Konuya ilişkin bir araştırma, CIA'nin yaklaşık 1 yıldır darbe sinyalleri almasına rağmen 27 Mayıs darbesinin geldiğini öngöremediğini savunmaktadır.³²⁸

Bir diğer görüş ise ABD'nin darbe gerçekleşene kadar DP'yi desteklediğini savunuyor. Darbeden 23 gün önce, 4 Mayıs 1960'ta NATO'nun Dışişleri Bakanları toplantısının İstanbul'da yapılması, Amerikan Dışişleri Bakan Vekili Christian Herter'in bu toplantıya gelişinde ve toplantıdan dönüşünde Washington ve İstanbul'dan verdiği Türk dostluğunu öven mesajları bu görüşü destekler niteliktedir. Bu görüşe göre darbeyi yapan TSK içindeki cunta, ABD'den bir destek almadı. Aksine ABD'nin, Türkiye ile imzaladığı 1959 tarihli ikili antlaşmayı bahane edip Amerikan silahlı güçleriyle Türkiye'deki darbeyi püskürtmek için silahlı bir müdahalede bulunmasından çekindi. NATO'ya ve CENTO'ya yönelik bağlılık sözleri yine aynı çekinceye kaynaklanıyordu. Menderes'in 1959 tarihli anlaşmaya dayanarak ABD'den resmî bir yardım istemesine fırsat vermemek için darbe tarihi Başbakan Menderes'in Türkiye'de olduğu bir zamana denk getirilmek istendi. Böylece başbakan kontrol edilebilecek ve ABD'den yardım istemesi engellenebilecekti.³²⁹

327 Nicholas Borroz-Egemen Bezci, **The CIA and a Turkish Coup**, <https://warontherocks.com/2016/09/the-cia-and-a-turkish-coup/>, Erişim Tarihi: 31.05.2021.

328 Bayram Akça-Sinan Kıyaç, "CIA ve 27 Mayıs 1960 Darbesi", **Tarih Okulu Dergisi**, C 11, S 36, 2018, s. 530, 548, 550.

329 Ömer Aslan, **U.S. Involvement in Military Coups D'état in Turkey and Pakistan during the Cold War: Between Conspiracy and Reality**, PhD Dissertation, Political Science and Public Administration, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2016, s. 104-106.